

УДК 343.2/7 (477):341

**ТЕМПОРАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ
ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ)**

Житний О. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Харківського національного університету внутрішніх справ

Анотація: У роботі аналізуються проблеми впливу міжнародного права на кримінальне право України. Розглянуто деякі аспекти дії кримінального закону в часі. Визначено значення загально визнаних принципів та норм міжнародного права для темпоральних властивостей кримінального закону. Виявлено елементи невідповідності національного кримінального права деяким з таких принципів. Внесено пропозиції щодо уточнення деяких норм кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінальне законодавство, чинність закону в часі, злочин, права людини, криміналізація, декриміналізація, конвенція, міжнародні зобов'язання.

Аннотация: В работе анализируются проблемы влияния международного права на уголовное право Украины. Рассмотрены некоторые аспекты действия уголовного закона во времени. Определено значение общепризнанных принципов и норм международного права для темпоральных свойств уголовного закона. Выявлены элементы несоответствия национального уголовного права некоторым из таких принципов. Внесены предложения по уточнению некоторых норм уголовного законодательства.

Ключевые слова: уголовное законодательство, действие закона во времени, преступление, права человека, криминализация, декриминализация, конвенция, международные обязательства.

Annotation: This paper examines the impact of international law on the criminal law of Ukraine. Some aspects of the criminal law into effect in time. Defined by the generally recognized principles and norms of international law for the temporal characteristics of the criminal law. Detected inconsistencies elements of national criminal law, some of these principles. The suggestions to clarify some of the criminal law.

Key words: criminal law, the validity of the law in time, crime, human rights, criminalization, decriminalization, convention duties.

Інтеграція України до демократичної світової спільноти посилила актуальність питань взаємодії вітчизняного права й окремих його галузей із міжнародною правовою системою. Однією із галузей вітчизняного права, яке зазнає відчутного впливу з боку правових приписів, створюваних ООН, ЄС, РС та іншими суб'єктами міжнародних відносин, є кримінальне право України. Укладення Україною значної кількості міжнародних угод, предмет яких стосується сфери суспільних відносин, яку «обслуговує» (регламентує, регулює, охороняє) кримінальне право держави, створило, з урахуванням визнання Конституцією України частиною національного законодавства чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, досить широку область, в якій на законодавство України про кримінальну відповідальність впливають положення міжнародно-правових актів. При цьому Кримінальний кодекс України ґрунтується не лише на Конституції України, а й на загально визнаних принципах і нормах міжнародного права.

Зазначені обставини вимагають наукового осмислення й оцінки багатьох кримінально-правових проблем із застосуванням методу порівняльного правознавства, із урахуванням положень загально визнаних міжнародно-правових принципів і норм, координуючи їх а також міжнародно-правові доктрини. У вітчизняній кримінально-правовій науці ця проблематика розглядається в працях П. Андрушка, Ю. Бауліна, В. Борисова, О. Броневицької, А. Вознюка, М. Коржанського, П. Матишевського, В. Навроцького, Ю. Пономаренка,

А. Савченка, В. Тулякова, П. Фріса, М. Хавронюка, В. Харченка та деяких інших фахівців. Водночас, наявні публікації поки що не охоплюють усього кола існуючих проблем чинності вітчизняного кримінального закону у часі, а нерідко вони вирішуються без урахування наявного співвідношення кримінального права України й законодавства про кримінальну відповідальність з міжнародним правом. Тому метою цієї публікації обрано аналіз темпоральних властивостей національного законодавства про кримінальну відповідальність з огляду на зв'язки кримінального права України із міжнародно-правовою системою, зокрема, загально визнаними нормама й принципами міжнародного права.

Одним із загально визнаних принципів міжнародного права в сфері дотримання прав людини є вимога доведення правових актів держави до відома її громадян як умова їх чинності, а також заборона застосування законів, які чинності не набули. Тому встановлені в ст.ст. 4 та 5 КК темпоральні властивості законодавства України про кримінальну відповідальність (принцип ультраактивності закону, згідно з яким злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння та принцип ретроактивності закону, який надає йому можливості зворотної дії в часі) пов'язані з положенням основних міжнародно-правових актів, які встановлюють загально визнані стандарти прав людини [1, с. 7-8]. Перший принцип ґрунтується на положеннях ст. 11 Загальної декларації прав людини, ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відповідає ч. 1 ст. 7 Конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод [2, с. 52]. На цих міжнародно-правових положеннях заснований і принцип ретроактивності кримінального закону. Так, згідно з ч. 2 ст. 11 Загальної декларації прав людини не може накладатись покарання, *тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину* (тут і далі курсив мій – О. Ж.), а у ч. 1 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод неприпустимим визнається призначати *покарання, тяжче від того, яке застосовувалося на час вчинення кримінального правопорушення* [3; 4, с. 29]. Дещо подібні положення сформульовані у ч. 1 ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: не може призначатися *більш тяжке покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину*. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється *більш легке покарання*, дія цього закону поширюється на даного злочинця [5]. Їх відтворено й у ч. 1 ст. 49 Хартії основних прав Європейського Союзу: не може накладатись покарання *більш тяжке ніж те, що підлягало застосуванню в момент вчинення правопорушення*. Якщо після вчинення правопорушення законом встановлюється *більш легке покарання*, воно підлягає застосуванню [6]. Такий самий припис бачимо й у п. «с» ст. 6 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II від 8 червня 1977 року): *не може накладатись суворіше покарання, ніж те, яке застосовувалося на час, коли було вчинено дане кримінальне правопорушення*; якщо після вчинення правопорушення законом встановлено *більш легке покарання*, то дія цього закону поширюється й на такого суб'єкта [7].

З наведених міжнародно-правових норм випливає, що загальноприйнятим міжнародним стандартом у сфері темпоральних властивостей кримінального законодавства мають бути визнані положення, за якими: 1) діяння визнається злочином за законом, що діяв на момент його вчинення; 2) особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене діяння, якщо на момент його вчинення воно не визнавалось злочином чинним законодавством; 3) особі не може призначатись покарання більш суворе аніж те, що передбачалось законом на момент вчинення нею злочину; 4) якщо після вчинення особою злочину законом було встановлене менш суворе покарання аніж те, що існувало на час правопорушення, на цю особу поширюється дія нового закону. Крім того, міжнародні стандарти в сфері прав людини містять імперативну заборону призначати покарання, більш суворе порівняно з тим, що було встановлене на час вчинення злочину, вимогу обирати менш суворе покарання у випадку зміни закону, а також допускають застосування до особи закону, ухваленого вже після події злочину.

Порівняльний аналіз дозволяє стверджувати, що більшість із цих вимог належним чином закріплено в положеннях національного кримінального закону, які стосуються його чинності у часі (ст.ст. 4, 5 КК) [8]. Водночас, у кримінальному праві України регулювання зворотної закону про кримінальну відповідальність відрізняється від встановленого в

міжнародно-правових актах, що вимагає оцінити ці положення крізь призму вимог міжнародно-правової відповідності. Насамперед звернемо увагу, що в усіх наведених вище універсальних міжнародних договорах згадано лише про закон, який передбачає злочинність діяння та покарання (призначення покарання) за нього. За межами міжнародно-правового регулювання залишаються закони, які усувають, пом'якшують або посилюють кримінальну відповідальність за злочин в інших її проявах (формах), крім покарання, а також закони, які передбачають заходи кримінально-правового характеру, не пов'язані з кримінальною відповідальністю.

У нормах кримінального права України, які кореспондують положенням Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та деяким іншим міжнародним договорам, в яких задано міжнародні стандарти темпоральних властивостей кримінальних законів, предмет регулювання значно ширший. Так, чинний КК регулює (встановлює, дозволяє або забороняє) зворотню дію законів про кримінальну відповідальність, які: а) встановлюють злочинність діяння; б) скасовують злочинність діяння; в) пом'якшують кримінальну відповідальність; г) посилюють кримінальну відповідальність; д) іншим чином поліпшують становище особи; е) іншим чином погіршують становище особи [9, с. 49–52]. Така детальна регламентація відповідає наявній у сучасному кримінальному праві України диференційованій системі заходів кримінально-правового впливу та принципу гуманізму. Так, основним правовим інститутом, у межах якого в Україні забезпечується реагування на передбачені КК діяння, є кримінальна відповідальність. Вважається, що вона не тотожна покаранню, адже може здійснюватись без нього. Покарання ж без кримінальної відповідальності не існує [10, с. 9; 11, с. 39]. Згідно з чинним законодавством, кримінальна відповідальність за злочин може реалізовуватись у одній з трьох форм: 1) засудження винної особи обвинувальним вироком суду, не пов'язане з призначенням їй кримінального покарання; 2) засудження, поєднане з призначенням певної міри покарання, від реального відбування якого особа звільняється; 3) засудження винного, поєднане з призначенням йому певної міри покарання і реальним його відбуванням [12, с. 44]. Окрім кримінальної відповідальності (як альтернативу їй або як захід, що застосовується разом із нею) КК передбачив й інші заходи, які використовуються для забезпечення офіційного реагування на суспільно небезпечні діяння. Вони мають різну правову природу, зміст та суб'єктів, тягнуть різні за характером юридичні наслідки [13, с. 145–150]. По-перше, це звільнення від кримінальної відповідальності, яке застосовується до особи, яка вчинила злочин, але передбачає не засудження й покарання її, а навпаки, відмову держави від реалізації цих повноважень. У вітчизняній кримінально-правовій науці обґрунтовано, зокрема, що зворотню дію в часі мають положення закону про звільнення від кримінальної відповідальності, якщо вони надають особі, яка

вчинила злочин, більше можливості на отримання такого звільнення [14, с. 84–86].

По-друге, це примусові заходи медичного характеру (надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь), які можуть застосовуватись судом до осіб, які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння, які вчинили у стані обмеженої осудності злочини або які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку чи під час відбування покарання (ст.ст. 93-94 КК).

По-третє, це примусові заходи виховного характеру. Вони можуть застосовуватись до неповнолітнього при звільненні його від кримінальної відповідальності чи від покарання, а також до особи, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК (ст.ст. 97, 105 КК). Усі ці заходи передбачають ті чи інші зміни кримінально-правового статусу особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом діяння, впливають на розвиток правовідносин, породжених цим юридичним фактом. Поряд із ними слід назвати й передбачене у ст. 96 КК примусове лікування, яке може бути застосоване судом, незалежно від призначеного покарання, до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Таке лікування містить елементи державного примусу, є засобом обмеження. Слід зазначити, що питання зворотної сили норм КК про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи про примусове лікування кримінально-правовою доктриною поки що досліджено мало. Обмежене тлумачення правових підстав ретроактивності кримінального закону містить і одне з рішень Конституційного Суду України, в якому зазначається: «суть зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів полягає в тому, що їх приписи поширюються на правовідносини, які виникли до набрання ними чинності, за умови, якщо вони скасовують або пом'якшують відповідальність особи» [15].

На відміну від міжнародно-правових норм, у яких зворотна дія визнана лише щодо закону, що застосовується до особи, яка вчинила злочин, кримінальне право України відповідні правила поширює й на діяння осіб, які не є суб'єктом злочину (неосудних, підлітків, які скоїли суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність). Зважаючи на те, що заходи правового впливу, передбачені в КК щодо таких осіб, містять певні обмеження прав та свобод людини, темпоральні властивості норм, що їх встановлюють, у кримінальному праві України визначаються за загальним правилом: більш м'який закон (такий, що будь-яким чином поліпшує кримінально-правовий статус особи, зменшує обсяг та інтенсивність обмежень її прав і свобод) завжди має зворотну дію у часі.

Підводячи підсумки є підстави наголосити на тому, що норми міжнародного права при визначенні

темпоральних властивостей законодавства України про кримінальну відповідальність стали лише мінімальним стандартом вирішення цієї проблеми. Положення національного кримінального права в цій частині більш розвинені й прогресивні порівняно з відповідними міжнародно-правовими актами, адже їх предметом є значно ширше коло правовідносин. Якщо б вітчизняний законодавець обрав за зразок приписів, якими встановлюються часові параметри законодавства про кримінальну відповідальність, лише відповідні положення міжнародно-правової нормативної системи, це негативно відобразилося б на регулюванні чинності в часі значної частини положень чинного КК. Отже, оскільки норми міжнародного права більш вузько, аніж приписи національного законодавства, визначають коло законів, які мають зворотну дію, слід підтримати висновки про неможливість їх безпосереднього застосування в Україні [16, с. 238]. Водночас, зазначені міжнародні стандарти не дозволятимуть вітчизняній владі в майбутньому відхилитись від загальноновизнаних принципів міжнародного права щодо чинності законів (у т.ч. й кримінальних) у часі, виступатимуть одним з важливих орієнтирів у забезпеченні міжнародно-правової відповідності кримінального права України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономаренко Ю. Вплив Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків на національний кримінальний закон України / Ю. Пономаренко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 7. – С. 89–92.
2. Хавронюк М. І. 10 років чинності КК України: час закріпити принципи / М. І. Хавронюк // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 13–14 жовт. 2011 р.) / ред. кол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2011. – С. 51–56.
3. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. // Збірка договорів Ради Європи. – К. : Парламентське видавництво, 2000. – С. 27–45.
5. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.
6. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 08.06.1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_200.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник ; за заг. ред. В. М. Трубникова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 448 с.
10. Панов М. І. Проблеми кримінальної відповідальності та її правового регулювання // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали між нар. наук.-практ конф., 10-11 жовт. 2013 р. / ред. кол.: В. Я. Тацій

(голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 7–13.

11. Звечаровский И. Э. Ответственность в уголовном праве / И. Э. Звечаровский. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. – 100 с.

12. Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія / В. О. Меркулова. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. – 225 с.

13. Житний О. О. Про засоби вирішення кримінально-правових конфліктів / О. О. Житний // Вісник Запорізького нац. ун-ту (Юридичні науки). – 2005. – № 2. – С. 146–151.

14. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі) № 6-рп/2000 від 19.04.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-00>.

16. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія / Ю. А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – 288 с.

УДК 343.226 (477)

ПСИХІЧНА ТРАВМА ЯК ВИД СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ

Храмцов О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Розглядаються окремі види психічної шкоди як суспільно небезпечних наслідків насильницьких злочинів. Вивчені основні наукові підходи до цієї проблеми. Наголошується, що цей вид шкоди не можна оцінювати за правилами оцінки ступеню тяжкості тілесних ушкоджень. Аналізуються види психічних травм. Надаються рекомендації щодо використання цього терміну в теорії та практиці кримінального права.

Ключові слова: насильницький злочин, насильство, тілесне ушкодження, психічна шкода, психічна травма, емоційний стан, фізіологічний афект.

Аннотация: Рассматриваются отдельные виды психического вреда как общественно опасных последствий насильственных преступлений. Изучены основные научные подходы к этой проблеме. Указывается, что данный вид вреда нельзя оценивать по правилам оценки степени тяжести телесных повреждений. Анализируются виды психических травм. Предлагаются рекомендации по использованию этого термина в теории и практике уголовного права.

Ключевые слова: насильственное преступление, насилие, телесное повреждение, психический вред, психическая травма, эмоциональное состояние, физиологический аффект.

Annotation: We examine individual types of mental harm as socially dangerous consequences of violent crime. The main scientific approaches to this problem have been studied. We think this type of harm cannot assess through the rules of estimation of bodily injury gravity degree. The types of mental trauma are being analyzing. We propose the recommendations for the use of this term in the theory and practice of criminal law.

Key words: violent crime, violence, physical injury, mental injury, emotional state, physiological affect.

Насильницькі злочини характеризуються обов'язковою ознакою – певною шкодою, яка ними заподіюється. Це стосується як випадків застосування фізичного насильства, так і випадків застосування психічного насильства. Як визнається в науці кримінального права, насильство не може бути зведене лише до примусу, воно може виконувати і функцію безпосереднього пошкодження або знищення об'єкту насильницького впливу. Характеристичні суспільно небезпечних наслідків насильницьких злочинів присвячена ціла низка наукових робіт. Зокрема вказаною проблемою займалися і займаються: В.В. Сташис, М.І. Бажанов, А.Ф. Зелінський, Р.Д. Шарапов, Л.В. Сердюк та інші. Але ці роботи стосувалися в основному суспільно небезпечних наслідків фізичного насильства. Щодо наслідків психічного насильства, то вони досліджувалися в межах робіт, які присвячені насильству взагалі, окрім монографії Л.В. Сердюка.

Разом з тим, залишилися поза увагою окремі види наслідків психічного насильства. Зокрема такий їх вид, як психічна травма. Цей вид наслідків не використовується в теорії та практиці кримінального права. Психічна шкода оцінюється за правилами оцінки тілесних ушкоджень. На наш погляд, це є не зовсім правильним. Термін психічна травма широко застосовується в медицині, психіатрії та т.і.

Метою цієї роботи є надання характеристики суспільно небезпечних наслідків, які охоплюються терміном «психічна шкода» і особливо таких їх видів, якими є психічна шкода. Це дозволить розробити рекомендації щодо удосконалення відповідних кримінально-правових норм та практиці їх застосування.

Як справедливо наголошує Л.В. Сердюк визнання психічного насильства самостійним видом насильства над особою зобов'язує визначити його загальні та спеціальні ознаки: об'єкту та предмету, характеру шкоди, форм та способів спричинення шкоди. Але при вирішенні цих питань дослідники натрапляють